

УДК:373.3

*Байтикова Т. А., филол. илимд. канд., доцент
Арабаева Э., магистрант
К. Тыныстанов ат. ЫМУ, Кыргызстан*

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУТУУ ЖАНА ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИН ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН НЕГИЗИНДЕ УЮШТУРУУНУН МААНИСИ

Макалада башталгыч мектептерде окутуу, тарбиялоо процессин этнопедагогиканын негизинде уюштуруунун мааниси ачылып берилди. Кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармаларын окутуу менен, окуучуларда улуттук баалуулуктарды таануу жана этномаданий компетенттүүлүктөрдүн калыптануу шарттарын түзүүдө этнопедагогика илиминин ролу аныкталды.

Улутубуздун көптөгөн жылдар бою топтолгон элдик билими өткөн тарыхты таанып-билүүнүн булагы болуп келет. Ошондуктан жаш муундарды, өзгөчө, башталгыч класста балдарга улутубуздун каада-салтын, нарк-насилин, адеп-ахлактык баалуулуктарын таанытуу, тактап айтканда, этнопедагогиканын негизинде окутуу, тарбиялоо маселеси билим берүү системасынын ажырагыс бөлүгү болушу учурдун талабы экендигине басым жасалды. Ошондуктан этнопедагогикалык тарбиянын башталгыч мектептен башталгандыгы, баланы Мекенчил кылып тарбиялоонун башаты катары негизги сабактардан тышкары тарбиялык сааттардын этномаданий үлгүлөрдүн негизинде өтүлүшү, конкурстардын уюштурулушу, ийримдердин иш алып баруу кызматтары жөнүндө да кеңири сөз болду.

Өзөктүү сөздөр: *башталгыч мектеп, окутуу, тарбиялоо, окуучу, билим берүү системасы, акын-жазуучулар, этнопедагогика, улуттук баалуулук, этномаданий үлгүлөр, компетенттүүлүк, конкурстар, ийримдер, каада-салт, адеп-ахлак, таануу.*

*Байтикова Т.А., канд. филол. наук, доцент
Арабаева Э., магистрант
ИГУ им. К. Тыныстанов, Кыргызстан*

ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ НА ОСНОВЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

В статье раскрывается важность организации процесса обучения и воспитания в начальной школе на основе этнопедагогике. Выявлена роль этнопедагогике в познании национальных ценностей и создании условий для формирования этнокультурных компетенций у учащихся путем изучения произведений кыргызских поэтов и писателей.

Народные знания нашего народа, накопленные за многие годы, являются источником знаний о прошлой истории. В связи с этим было отмечено, что вопрос обучения и воспитания подрастающего поколения, особенно в начальной школе, о традициях, ценностях и нравственных ценностях нашего народа, а именно на основе этнопедагогике, должен быть составной частью система образования. Поэтому начало этнопедагогических образований с начальной школы, как начала воспитания у ребенка чувство патриотизма, широко обсуждались воспитательные часы на этнокультурных основах, организация конкурсов, работа кружков в дополнение к основным урокам.

Ключевые слова: начальная школа, обучение, воспитание, ученик, система образования, поэты-писатели, этнопедагогика, национальная ценность, этнокультурные образцы, компетентность, конкурсы, кружки, обычаи, нравы, познание.

*Baitikova T.A., Ph.D., Associate Professor
Arabaeva E., undergraduate
IGU them. K. Tynystanova, Kyrgyzstan*

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING THE PROCESS OF EDUCATION AND UPBRINGING IN ELEMENTARY SCHOOL ON THE BASIS OF ETHNOPEDAGOGY

The article reveals the importance of organizing the process of education and upbringing in elementary school on the basis of ethnopedagogics. The role of ethnopedagogy in the knowledge of national values and the creation of conditions for the formation of ethnocultural competencies among students by studying the works of Kyrgyz poets and writers is revealed.

The folk knowledge of our people, accumulated over many years, is a source of knowledge about past history. Therefore, it was emphasized that the issue of teaching and educating the younger generation, especially in primary school, about the traditions, values and moral values of our people, namely on the basis of ethnopedagogics, should be an integral part of the education system. Therefore, the beginning of ethno-pedagogical formations from elementary school, as the beginning of raising a child's sense of patriotism, was widely discussed educational hours on ethno-cultural foundations, the organization of competitions, the work of circles in addition to the main lessons.

Key words: elementary school, training, education, student, education system, poets-writers, ethnopedagogy, national value, ethnocultural samples, competence, competitions, circles, customs, mores, knowledge.

Кыргыз эли этнопедагогикалык билимди муундан-муунга өткөрүү менен мезгилдин талабына жараша өнүктүрүп, анын айланасында илимий иликтөөлөр жүргүзүлүп, анын улам бир маанилүү жагы ачылып келе жатат. Учурда этнопедагогикалык билимдерди изилдеп-үйрөнүү, материалдарды жыйноо, системага салуу, аларды окутууга карата заманбап методикаларды сунуштоо иштери дагы да ийгиликтүү улантылууда.

Өткөн жыл Кыргыз Республикасынын президенти С. Жапаровдун жарлыгы менен “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы” деп жарыяланышынын алкагында мектеп окуучуларын руханий да, адеп-ахлактык жактан да тарбиялоо маселеси алдынкы планга чыкты. Аталган милдетти аткарууда билим берүү системасында бир катар илимий иликтөөлөр жүргүзүлүп (мисалга, Г. Э. Маатазимованын «Башталгыч класстарда балдар жазуучуларынын чыгармаларын этнопедагогикалык негизде үйрөтүүнүн методикасы (3-4 класс)» деген темада кандидаттык диссертациясы корголуп, практикага киргизүү сунушталган), башталгыч мектептин “Адабий окуу” сабагында кыргыз жазуучуларынын чыгармаларын этнопедагогикалык негизде окутуунун маанилүүлүгү артты. Бул багытта адабий көркөм тексттерди этнопедагогикалык контекстте окутууда, окуучуларды ата-бабаларыбыздын каада-салттары менен тааныштырууда этномаданий компетенттүүлүктү калыптандырууга да өзгөчө басым жасала баштады.

Улутубуздун кылымдар бою топтолгон элдик билими өткөн тарыхты таанып-билүүнүн булагы болуп келет. Ошондуктан жаш муундарды, өзгөчө, башталгыч класста улуттук баалуулуктарды, тактап айтканда, этнопедагогиканын негизинде

окутуп, тарбиялоо маселеси билим берүү системасынын ажырагыс бөлүгү болушу замандын талабы десек, жаңылышпайбыз.

Бүгүн коомубуз адеп-ахлак кризисине дуушар болгондугу чындык. Демек, окуу-тарбиялоо концепциясы, биринчи кезекте, өлкөбүздүн, коомубуздун таалим-тарбия ишмердигинин негизги максатын алдын ала так аныктап, бул багытта жалпы билим берүү системасында билим, билгичтик, көндүмдөрдү этнопедагогикалык негизде калыптандырууну негизги максаттын бири катары ишке ашыруу милдети ар бир мугалимдин алдында турат. Ошол себептүү башталгыч мектепте окутуу, тарбиялоо процессин этнопедагогиканын негизинде уюштуруунун мааниси өтө зор.

Башталгыч мектеп баланын алгачкы билим алуу чөйрөсү болуп, ал мектеп босогосун аттагандан баштап, өз Мекени, анын эгемендүүлүгү, көз карандысыздыгы, өз алдынча мамлекеттүүлүгү, эл-журтунун ички ынтымак-биримдиги, өз эне тили, маданий рух-дөөлөттөрү, каада-салттары тууралуу кабардар болуп, аны аң-сезиминде кабылдоо менен балада улуттук өздүк аң-сезим калыптандыра баштоо зарыл. Ошону менен бирге өз мамлекетинин символдору болгон Гимнге, Желекке, Гербге сый-урмат менен мамиле жасаган, жалпы адамзаттык маданияттын гумандуулук, адептик асыл-нарктарын өздөштүргөн, демократиялык коомдун баалуулуктарын жана идеалдарын урматтаган, достуктун жана улут аралык ынтымактын туусун бийик кармаган, көп маданияттуу (полимаданияттуу) чөйрөдө жашоого жөндөмдүү, сабырдуу, толеранттуу, ар-намысы бийик, эмгекчил, чынчыл, элин-жерин жанындай сүйгөн мекенчил атуул, активдүү жарандык позицияны тутунган инсанды тарбиялоо ар бирибиздин милдетибиз болушу керек. Албетте, бул оңой иш эмес, аны акырындык менен мектеп программасынын алкагында ишке ашырууга туура келип, бул тарбиялоо жолу башталгыч мектептен башталат. Ошол себептүү илимий чөйрөдө этнопедагогикалык тарбияны башталгыч мектептен баштоо зарылдыгын (А. Алимбеков, С. Рысбаев, А. Саттарова, А. Калдыбаева ж. б) окумуштуулар баса белгилешет.

Бул мезгилге чейин аталган маселе көз жаздымда калган эмес, кыргыздардын элдик таалим-тарбиялык салттары тууралуу кеңири материалдар 1926-жылдан 1950-жылдарга чейин Кыргызстанга келип, айылдарды кыдырып, улуттук салт-санаалар, ысымдар, элдик маданият, фольклор, уруулук түзүлүштөр, тарыхый маалыматтар жөнүндө кызыктуу жана бай материалдарды топтогон этнограф С. М. Абрамзондун эмгектеринде басымдуу орунду ээлеген. Ал материалдар элдик педагогика тууралуу да маанилүү маалыматтарды бергендигинен улам, илим үчүн да баа жеткис адабий казына болуп кызмат кылып келет.

Жогорудагы мекенчил, гумандуу, маданий компетенттүүлүккө ээ атуулду калыптандыруучу окутуу, тарбиялоо ишмердүүлүгүнө мазмундук жактан негиз (фундамент) база болуп бере турган маданий-руханий казынаны биз эпостордон жана кыргыз жазуучуларынын, акындарыбыздын чыгармаларынан табабыз.

Кыргыз адабиятында дидактикалык чыгармаларды балдарга атайын арнап жазган жана дүйнөлүк жазма адабияттын салттарын улуттук поэзияга киргизүүгө аралашкан Тоголок Молдонун чыгармаларындагы тарбиялык идеялар жана демократ акын, көптөгөн акындардын устаты, төкмө жана комузчу Токтогул Сатылгановдун чыгармалары дагы элдик педагогиканын тарбиялык мааниси терең идеяларына жык толгон.

Башталгыч класстарда кыргыз балдар жазуучулары Ш. Бейшеналиевдин,

Т. Сыдыкбековдун, Д. Сулаймановдун, А. Токтомушевдин, С. Рысбаевдин чыгармалары окутулуп, алардын чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеяларды аныктоо менен окутууда, биринчиден, чыгарманын негизги мазмуну ачылса, экинчиден, улуттук баалуулуктарга карата окуучунун көз карашы калыптанат.

XX кылымдагы советтик жана улуттук этнопедагогдордун изилдөөлөрүн карап көрсөк (А. А. Алимбеков, Г. Н. Волков, Т. Ф. Кузина, З. Б. Цаллагова, М. Рахимова, К. Кыдыралиев, М. Г. Тайчинов, Л. Н. Мукаева ж. б), элдик тарбияда оозеки адабияттын мааниси өтө жогору экендигин, профессионал жазуучулар да өз чыгармаларында элдик таалим-тарбиялык салттарга кайрылып келгендигин белгилешет, б. а., адабиятта элдик педагогиканын негиздери жаткандыгын далилдөөгө аракет кылышкан.

Элдин жашоосунда элдик тарбиялык салттарды, көз караштарды изилдөөдө акындар, чечендер, куудулдар, дастан айтуучулар, жайчылар, сынчылар ж. б. мурдагы заманда эле башкаларга тарбиялык таасирин, билимин өткөрүп берген, үйрөткөн элдик тарбиячылар да болгондугу далилденип келет. Ал эми учурда болсо окутуу, тарбиялоо процессин этнопедагогикалаштыруу жана ага зарыл болгон окуу-методикалык комплекстер менен жабдуу маселелери илимий-теориялык баасын алды.

Эң алгач балдар адабиятын алсак, бул туурасында окумуштуу, балдар жазуучусу С. Рысбаев мындай дейт: “Балдар адабияты — бул улуттук баалуулук. Анткени кичинекейлерге арналган китептер аларды тарбиялап, өнүктүрүп, билим берет. Адамды балалык куракта ак-караны ажыратып, рухий дүйнөсүн калыптандырбаса, көөдөндөгү боштукту башка баалуулуктар менен толтурат”. Ошондуктан окумуштуу айткандай, балага башынан улуттук баалуулуктардын алкагында тарбия бере алсак, баланын жан дүйнөсүн этнопедагогикалык идеялар менен толтура алабыз.

С. Рысбаев дагы бир маегинде **«Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы»** деп аталган эмгеги жөнүндө илгертен элибиз балдарын элдик чыгармалар аркылуу, эң кичинекей табышмак, жаңылмач, макал-лакаптардан, жомоктордон баштап турмушту, тарыхын, дүйнөнү таанытып, жашоого аралаштырып тарбиялап келгендиги, таалим-тарбия берүүнүн ар бир методу, принциптери, анын мазмуну дагы ошол элдик чыгармалардын өзүндө болгондугун баса белгилеп айтканы бар. (С. Рысбаев. “Марал ФМ” радиосуна берген маегинен. 27.01.2015-ж).

Чындыгында, С. Рысбаевдин кыргыз балдар адабиятында этнопедагогикалык идеяларды камтыган чыгармалары башталгыч мектепте балдарды окутуп, тарбиялоонун үлгүсү катары кызмат кылып келе жатат. Бул туурасында М. Найманбаев мындай дейт: “С. Рысбаев бөбөктөрүбүз үчүн кам көрүп, улуттук илим-билимге, маданиятка өз чыйырын салып келүүдө. Ага мисал катары бөбөктөрүбүз сүйүп окуп келе жаткан «Алиппе» китебин көрсөтсөк болот. Автордун мындагы жетишкендиги «Алиппенин» нукура кыргыз менталитетине негизделгендиги, шайкештиги болуп саналат”.

Баланын “А” тамгасын таанытуучу биринчи китеби болгон “Алиппе” да менталитеттин негизинде жеткиликтүү түзүлүп, анда этнопедагогикалык негиз жаткандыгын баса белгилөөгө болот.

Бүгүнкү күндө башталгыч мектептерде окутуу-тарбиялоо процессинде адеп-

ахлактуулук маселесине, ыймандуулукка көбүрөөк маани берилип, тиешелүү сабактарда макал-ылакаптар кеңири колдонулуп жатат. Макалдарды сабактын материалына жараша ыктуу пайдалануу да мугалимдин жекече мамилесинен, педагогикалык чеберчилигинен көз каранды болот. Анткени бардык эле макал-ылакаптар окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө туура келе бербейт, ошол себептүү алар балдардын жаш курагына ылайык тандалып алынат. Кызыл тилдүүлүктүн башаты катары окуучулардын тилин жатыктыруу, сөз байлыгын өстүрүү, өздүк лексиконунда макалдарды колдонуп сүйлөө маданиятын калыптандыруу да жакшы жолго коюлууда. Башталгыч мектепте этнопедагогикалык үлгүлөрдүн колдонулушуна чейинки мезгилде эле аталган үлгүлөр мектепке чейинки билим берүү системасынан башталышы керектигин жана андан ары мектепте улантуу зарылдыгын айрым изилдөөчүлөр баса белгилешет (Сейдекулова К. С). Анткени бул куракта сырттан берилген маалымат көргөзмөлүүлүк аркылуу берсе, балдар аны тез кабылдап, өздөрүнө сиңирүү жөндөмү, кызыгуунун күч алышы байкалат. Ошону менен бирге балдардын дүйнө таанымын өстүрүүдө, пикир алышуу чөйрөсүн кеңейтүүдө, мектепке адаптацияланууда, кеп маданиятын калыптандырууда, мектеп чөйрөсүнө жана сабакка болгон кызыгууну арттырууда да кыргыздын салттуу маданиятынын үлгүлөрүн колдонуп сабак өтүү өтө маанилүү.

Мектеп программасында маданий мурастарды колдонууда өсүп келе жаткан муун улуттук баалуулуктар менен таанышып, аны өздүк аң-сезимине сиңирип, кийин өздүк тажрыйбасында колдоно алат.

Жалпы орто билим берүүчү мекемелердин башталгыч мектептеринде ар кандай ийримдер иштеп, ошону менен бирге сабактан тышкары тарбиялык сааттардын пландары да этнопедагогикалык нукта түзүлүп, анда жаш муундарды улуттук каада-салттын үлгүлөрү (элдик оюндар, фольклор, ыр-күүлөр, санат-насыят ырлары, элдик музыка, кол өнөрчүлүк ж. б.) менен тааныштыруу, аларды окуучулардын аткаруусу да жакшы жолго коюлган. Бул – билим берүү системасында этнопедагогиканын маңыздуу үлгүлөрүн башталгыч мектепке ылайык колдонууга шарттардын түзүлүп жаткандыгы, анын жыйынтыгы окуучуларда этномаданий компетенттүүлүктөрдүн калыптанышына шарт түзүп жатат.

Учурда мектептердин арасында улуттук каада-салт, үрп-адат, нарк-насилдердин негизинде уюштурулган тарбиялык сааттардын конкурстары жылына өткөрүлүп, мындай иш-чаралар педагогдордун да чеберчилигине, изденүүсүнө мотивация берет. Мисалы: “Менин үй бүлөм, мен кайсы урууданмын?” деген темада тарбиялык саат өтүүдө, анын тапшырмасы болуп балада үй-бүлө жөнүндө билимин тактоо, жалпылоо, үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн өз ара мамилелери, үй-бүлөлүк традициялар, салттар жөнүндө маалымат топтоо жана аны класста талкуулоо саналат. Тарбиялык сааттын жүрүшү театрлаштырылган сценка менен коштолушу да мүмкүн, бул учурда окуучуга көрүп, түшүнүп кабыл алуусуна жакшы шарт түзүлөт. Сабактын максаты болуп балада үй- бүлөгө болгон сый-урмат мамилени калыптандыруу, өзүнүн уруулук системасын, кайсы тукумдан экендигин билүүгө кызыгуусун арттыруу, алып жүргөн фамилиясынын мааниси тууралуу билим берүү, мамлекет үй-бүлөлөрдөн турарын туюндуруу, ага болгон сүйүү сезимин арттыруу саналат.

Жыйынтыктап айтканда, “Адабий окуу” сабагы гана эмес, бардык сабактар

этнопедагогиканын негизинде уюштурулуп өткөрүлсө же мугалим ар бир сабагында этномаданий үлгүлөрдү айтып кетүүгө бир аз убакыт бөлсө, анда келечекте өз Мекенин сүйгөн мекенчил жаштар тарбияланып чыгарында шек жок.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. I бөлүк. -Бишкек, 1997. - 28-б.
2. Измайлов А. Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казакстана. - М., 1991.
3. Рысбаев С. К. Кыргыз балдар адабияты: проблемалар, портреттер жана окуп үйрөнүүнүн маселелери: “Педагогикалык технологиялар” сериясы, 5-китеп. -Бишкек, 2015.
4. Найманбаев М. Сулайман Рысбаев – кыргыз балдар адабиятынын Андерсени. //Кут билим. -2013, 5-апрель
5. Муратов А. Ат этнопедагогикасы – Айтматовдо. - Бишкек, 2005. - 54-б.